

مسائل روزه از دیدگاه فریقین

حجت الاسلام والمسلمین عبدالله مؤمنی اورعی*

اشاره

روزه یکی از ارکان اصلی دین و عملی است که در آن مؤمن (شیعه و سنی) از طلوع فجر تا غروب یا مغرب، با نیت خالص از مبطلات خودداری می‌کند. این عبادت تنها امساک از خوردن و آشامیدن نیست، بلکه نظام تربیتی جامعی برای تحقق تقواست؛ چنان‌که خداوند متعال در قرآن کریم آن را لازمه روزه‌داران پیشین و کنونی می‌داند و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»^۱ ای اهل ایمان، روزه بر شما مقرر و لازم شده است؛ همان‌گونه که بر پیشینیان شما مقرر و لازم شد تا پرهیزکار شوید».

از دیدگاه فقهی و معنوی، روزه ابزاری برای تزکیه نفس و یادآوری محرومیت‌های نیازمندان است؛ اصلی که اهل بیت علیهم‌السلام و عالمان مذاهب اربعه بدان تأکید کرده‌اند؛ امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «إِنَّمَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الصَّيَامَ لِيَسْتَوِيَ بِهِ الْغَنَى وَالْفَقِيرُ»^۲ روزه به این دلیل واجب شده است که میان فقیر و غنی مساوات برقرار گردد».

بنابراین روزه‌داری به مثابه تمرینی برای صبر، کنترل جوارح و رشد معنوی تلقی می‌شود که هدف نهایی آن، پرورش انسان کامل و اصلاح جامعه است. امام صادق علیه‌السلام در تفسیر آیه شریفه: «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»^۳ فرمود: مراد از صبر، روزه است»^۴.

* کارشناسی ارشد مذاهب اسلامی.

۱. بقره: ۱۸۳.

۲. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۳، ح ۱.

۳. بقره: ۴۵.

۴. محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۲۹۸، ح ۳.

نوشتار حاضر درباره‌ی روزه از منظر فریقین در چند موضوع بحث می‌کند.

موارد اتفاقی مبطلات روزه از دیدگاه فریقین

مبطلات روزه یا مفطرات: به رفتارها و اعمالی گفته می‌شود که انجام دادن آنها به‌عمد موجب باطل شدن روزه می‌شود و روزه‌دار باید آن روز را قضا کند. مشهور بین فقیهان شیعه آن است که نه چیز روزه را باطل می‌کند.^۱

در فقه شیعه و چهار مذهب فقهی اهل سنت (حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی) در چند مورد از مبطلات روزه اتفاق نظر وجود دارد؛ هرچند در موارد وجوب كفاره، جزئیات و برخی موارد اختلاف است. این مذاهب موارد زیر را اگر از روی عمد و آگاهی انجام شوند، مبطل روزه می‌دانند.

۱. خوردن و آشامیدن (هر نوع خوردنی و نوشیدنی که از راه دهان به حلق برسد، کم یا زیاد، معمول یا غیر معمول)؛
 ۲. جماع (آمیزش جنسی عمدی در حال روزه، چه منی خارج شود و چه نشود، اصل دخول مبطل است)؛
 ۳. استمناء (هر کاری که انسان به‌عمد انجام دهد تا منی از او خارج شود و منی خارج گردد)؛
 ۴. قی کردن عمدی؛ اگر خود شخص به‌عمد سبب بالا آوردن شود، روزه باطل می‌شود؛ ولی قی غیر عمدی مبطل نیست؛
 ۵. حیض و نفاس (دیدن خون حیض یا نفاس برای زن در اثنای روز؛ اگر در روز خون ببیند، روزه باطل است و روزه گرفتن در ایام حیض و نفاس صحیح نیست).
- این پنج عنوان از مبطلات، مورد اتفاق همه مذاهب اسلامی است.^۲
- دیگر موارد مطرح شده در کتب فقهی یا مخصوص دیدگاه شیعه است یا دست‌کم در میان مذاهب چهارگانه اهل سنت محل اختلاف است.

موارد اختلافی مبطلات روزه از دیدگاه فریقین

۱. دروغ بستن به خدا، پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم السلام: این عمل از بزرگ‌ترین گناهان است و مشهور

۱. سید محمد حسین بنی هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۱۱۹.

۲. همان.

فقیهان شیعه آن را از مبطلات می‌دانند؛^۱ اما مذاهب چهارگانه اهل سنت، فقط آن را از گناهان کبیره می‌دانند و از مبطلات روزه نیاورده‌اند.

۲. فروبردن سر در آب: مشهور فقیهان شیعه آن را از مفطرات برشمرده‌اند،^۲ اما آیات عظام سیستانی، زنجانی و مظاهری مبطل نمی‌دانند؛ بیشتر فقیهان اهل سنت هم آن را مفطر نمی‌دانند و در نهایت مکروه دانسته‌اند.^۳

۳. آماله با مایعات (تزریق مایع از راه مقعد): در فقه شیعه^۴ و در سه مذهب از مذاهب اربعه (مالکی، حنفی، حنبلی) روزه را باطل می‌کند^۵ و تنها شافعیه آن را مبطل نمی‌دانند، مگر اینکه محتویات آن به جوف (معهده یا روده) برسد و طعم یا اثری از آن در حلق احساس شود.^۶

۴. رساندن اختیاری دود و غبار غلیظ به حلق: فقیهان شیعه تفاوتی بین آنچه خوردن آن حلال است مثل آرد، یا چیزی که خوردن آن حرام است، مثل خاک، نمی‌گذارند.^۷ مشهور در مذهب مالکی این است که صرف رسیدن گرد و غبار معمولی (حتی اگر غلیظ باشد) به حلق، مبطل روزه نیست، مگر اینکه فرد به عمد و به اجبار آن را به داخل بفرستد. مذاهب دیگر (حنفی، شافعی و حنبلی): اگر عمدی و غبار غلیظ هم باشد، مبطل نیست.^۸ فقیهان مذاهب اربعه معتقدند صرف استنشاق دود مبطل نیست؛ اما اگر فرد به عمد دود مانند سیگار و تنباکو را به داخل حلق بفرستد و فرو دهد، روزه‌اش باطل می‌شود.^۹

دیدگاه فریقین درباره رؤیت هلال

رؤیت هلال که تعیین‌کننده آغاز ماه‌های قمری به‌ویژه ماه رمضان و ماه‌های ذی‌الحجه (برای روز

۱. همان، ص ۱۱۳۱.

۲. همان، ص ۱۱۳۷.

۳. علاءالدین کاسانی، بدائع الصنائع، ج ۲، ص ۱۰۷؛ علاءالدین مرداوی، الإنصاف، ج ۳، ص ۳۰۹؛ ابن حجر الهیتمی، تحفة المحتاج فی شرح المنهاج، ج ۳، ص ۴۰۶.

۴. سیدمحمدحسین بنی‌هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۱۳۷.

۵. علاءالدین کاسانی، بدائع الصنائع، ج ۲، ص ۹۳؛ علاءالدین مرداوی، الإنصاف، ج ۳، ص ۲۹۹.

۶. محیی‌الدین النووی، المجموع، ج ۶، ص ۳۱۲.

۷. علاءالدین کاسانی، بدائع الصنائع، ج ۲، ص ۹۰؛ محیی‌الدین النووی، المجموع، ج ۶، ص ۳۲۶-۲۲۷؛ وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۷۱۴؛ منصور بهوتی، کشف القناع عن متن الإقناع، ج ۲، ص ۳۲۱.

۸. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۷۱۹-۱۷۳۰.

۹. همان، ص ۱۷۰۶-۱۷۱۴-۱۷۲۰-۱۷۲۵.

عرفه و عید قربان) است، همواره یکی از موضوعات محوری در فقه اسلامی بوده است. این موضوع نه تنها جنبه عبادی دارد، بلکه در روابط اجتماعی و مناسک عمومی مسلمانان نیز تأثیرگذار است. تفاوت در اعلام آغاز ماه، منجر به تفاوت در زمان اجرای وظایف دینی و جشن‌های مذهبی می‌شود؛ همین امر گاه موجب بروز اختلاف عملی به‌ویژه میان پیروان مکاتب فقهی مختلف می‌گردد. هدف ما در این جا، ارائه گزارشی مستند از مبانی فقهی شیعه امامیه در مسئله رؤیت هلال و مقایسه آن با مبانی مورد عمل برخی مذاهب اهل سنت است؛ به‌ویژه در مواردی که منجر به اختلاف عملی می‌شود.

اولین و مهم‌ترین نکته قابل تأمل این است که تمامی مذاهب اسلامی بر یک اصل متفق‌اند: مبنای شرعی برای اثبات دخول یک ماه قمری، مشاهده عینی هلال است. این مبنا مستند به حدیث نبوی مشهور است: «صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَ افْطَرُوا لِرُؤْيَيْهِ»^۱ روزه بگیرید برای دیدن آن [هلال] و افطار کنید برای دیدن آن». این حدیث، رؤیت را شرط اساسی اعلام می‌کند.

بخش اول: روش‌های پنج‌گانه اثبات رؤیت هلال در فقه شیعه

۱. رؤیت شخصی

هر فردی که خود هلال را با چشم غیر مسلح (به طور متعارف) مشاهده کند و به رؤیت خود یقین پیدا کند، می‌تواند براساس رؤیت خود عمل کند. این حالت بالاترین درجه علم شخصی را فراهم می‌آورد.^۲ البته برخی دیدن با ابزارهایی مثل تلسکوپ و دوربین را کافی می‌دانند.^۳

۲. شهادت دو عادل (بینه)

مشابه قواعد فقهی در اثبات بسیاری از احکام، رؤیت هلال نیز در فقه شیعه نیازمند شهادت دو شاهد عادل است. شرط عدالت در شاهدان بسیار مهم است؛ زیرا تنها شهادت افراد موثق و پرهیزکار موجب حصول اطمینان شرعی می‌شود. افزون بر اینکه شهادت باید به گونه‌ای باشد که اوصاف ماه را خلاف یکدیگر نگویند تا گمان اشتباه آنان تقویت نشود.^۴

۱. سیدحسین بروجردی، جامع احادیث الشیعه، ج ۹، ص ۱۲۵؛ مسلم بن الحجاج نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۲، ص ۷۶۲.

۲. سیدمحمدحسین بنی‌هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۲۰۶.

۳. سیدعلی خامنه‌ای، رساله نماز و روزه، مسئله ۹۶۵.

۴. سیدمحمدحسین بنی‌هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۲۰۶.

۳. شیوع و شهرت

زمانی که رؤیت هلال به گونه‌ای گسترش یابد که موجب شهرت و اطمینان عملی در یک منطقه شود، می‌توان بر اساس آن عمل کرد. این حالت در مواردی رخ می‌دهد که تعداد زیادی از افراد رؤیت هلال را تأیید کنند و این امر موجب قطعیت رؤیت در منطقه شود.

۴. تکمیل عدد سی روز

اگر رؤیت هلال در پایان ماه ممکن نباشد (مثلاً به دلیل ابر یا شرایط جوی نامساعد) و سی روز از اول رمضان بگذرد، به واسطه آن اول ماه شوال ثابت می‌شود.^۱

۵. حکم حاکم شرع

در فقه شیعه اگر حاکم شرع رؤیت هلال را اعلام کند، مقلدان موظف به تبعیت هستند؛ حتی اگر خود هلال را ندیده باشند. در این روش بعضی از مراجع معاصر همراه نیستند (خویی، سیستانی، زنجانی) و حکم حاکم را به‌تنهایی حجت نمی‌دانند و تنها زمانی الزام‌آور می‌دانند که مقلد از این حکم یقین حاصل کند که ماه بر پایه رؤیت صحیح شرعی دیده شده است.^۲

بخش دوم: محورهای اختلاف فریقین

۱. اختلاف در مبنای حجیت

یکی از تفاوت‌های بنیادین میان مبانی فقهی شیعه و برخی از مذاهب اهل سنت، شیوه پذیرش اعتبار اخبار است.

دیدگاه شیعه: فقه شیعه امامیه در امور عبادی (مانند صوم و حج)، بنا را بر حصول علم قطعی یا اطمینان عملی بالا می‌گذارد. خبر یک فرد (حتی اگر عادل باشد) یا حتی خبر دو نفر (در صورت اختلاف در اوصاف رؤیت هلال)، به‌تنهایی برای اثبات کافی نیست.

دیدگاه رایج اهل سنت: (اعتبار خبر واحد ظنی): برای خبر واحد عادل در اثبات رؤیت هلال، اعتبار قائل هستند. براساس این دیدگاه، اگر یک فرد موثق و عادل اعلام کند که هلال را دیده است، برای عموم مردم و حاکم شرع ماه جدید ثابت می‌شود، حتی اگر این خبر صرفاً به «ظن» (گمان قوی) منجر شود و نه «علم قطعی». البته برخی مذاهب مشروط به شرایط جوی ناسالم یا

۱. همان.

۲. همان، ص ۱۲۰۷.

ابری کرده‌اند و بعضی به بلادی که به رؤیت هلال اهمیت نمی‌دهند. این تفاوت یکی از علل اصلی فرق در اعلام رؤیت است.^۱

۲. اختلاف در دامنه پذیرش رؤیت

افق‌ها (مناطق جغرافیایی) یکی از پیچیده‌ترین و مورد اختلاف‌ترین مسائل فقهی در رؤیت هلال است. این اختلاف ناشی از کروی بودن زمین و حرکت ماه در مداری است که اختلاف زمانی طلوع و غروب خورشید و در نتیجه ماه را در مناطق مختلف جغرافیایی موجب می‌شود. اختلاف بر سر این است که آیا رؤیت هلال در یک نقطه جغرافیایی برای کل جهان اسلام کافی است یا خیر؟

دیدگاه شیعه: مشهور فقیهان شیعه امامیه قائل به اختلاف افق‌ها هستند؛ به این معنا که رؤیت هلال باید در افق خود فرد یا منطقه‌ای انجام گیرد که از نظر جغرافیایی در حکم یک افق واحد قرار دارند. مناطقی که فاصله طولی یا عرضی قابل توجهی دارند و اختلاف شب و روز (یا حتی اختلاف محسوس در ارتفاع و زاویه غروب) دارند، باید احکام مجزایی داشته باشند. اگر رؤیت در یک منطقه برای منطقه دیگر ممکن نبوده است، تبعیت از آن منطقه لازم نیست.^۲

دیدگاه فقیهان اهل سنت: جمهور فقیهان و عالمان اهل سنت قائل به اتحاد افق‌ها هستند. براساس این دیدگاه، چون ماه یک پدیده کیهانی واحد است، رؤیت آن در هر کجای کره زمین (مثلاً در مکه یا عربستان) برای همه مسلمانان جهان کافی است.

فقیهان حنفی: بیشتر مشایخ حنفی و فتوای رسمی نیز بر اتحاد افق است؛ بدان معنا که اگر هلال در یک نقطه از جهان اسلام با شرایط شرعی ثابت شود (مانند شهادت دو عادل، شهادت بر حکم قاضی یا اشتهار خبر)، این رؤیت برای همه لازم‌الاجراست؛ حتی اگر در مناطق دیگر افق متفاوتی داشته باشند. مگر در موارد بسیار دور که حکم حاکم متفاوت شود.

فقیهان مالکی: مذهب مالکی نیز اتحاد افق‌ها را می‌پذیرد و معیار جغرافیایی و مسافت را دخیل نمی‌داند. اینان قائل‌اند هرگاه هلال رؤیت شود، حکم روزه برای همه مناطق - نزدیک یا دور - جاری است؛ مشروط بر اینکه ثبوت رؤیت از راه شهادت دو عادل یا انتشار گسترده خبر میان مردم (اشتهار) باشد.

۱. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۶۵۶.

۲. سید محمد حسین بنی‌هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۲۱۰، مسئله ۱۷۳۵.

فقیهان حنبلی: نظر غالب در مذهب حنبلی بر اتحاد افق استوار است و رؤیت در یک نقطه را کافی برای تعمیم حکم می‌داند.

فقیهان شافعی: شافعی تنها مذهبی است که به جد اختلاف افق را عاملی تعیین‌کننده در وجوب روزه دخیل می‌داند. اینان معتقدند اگر هلال در شهری دیده شود، رؤیت تنها برای شهرهای نزدیک معتبر است، نه برای شهرهای دور، به علت اختلاف افق. برخی از شافعیان گفته‌اند باید فاصله بین شهر نزدیک و دور را از جهت مسافت شرعی (حدود ۸۹ کیلومتر) ملاحظه کرد.^۱

وهبة زحیلی پس از بیان دیدگاه‌های مذاهب اهل سنت می‌نویسد: «و این نظر (نظر جمهور) که اختلاف افق مؤثر نیست، نزد من به دلیل توحید عبادت بین مسلمانان و جلوگیری از اختلافی که در عصر ما پذیرفته نیست، و همچنین به این دلیل که وجوب روزه منوط به رؤیت هلال است، بدون تفکیک میان مناطق مختلف، نظر راجح (برگزیده) است».^۲

۳. جایگاه محاسبات نجومی

رویکرد شیعه و نظر مشهور مراجع این است که رؤیت عینی لازم است و صرف محاسبه نجومی را کافی نمی‌دانند. البته بعضی فرموده‌اند اگر از محاسبات نجومی برای مکلف یقین یا اطمینان حاصل شود، اول ماه ثابت می‌شود.^۳

رویکرد مشهور عالمان اهل سنت این است که به هیچ‌وجه نمی‌توان شروع ماه را با محاسبات فلکی ثابت کرد و این رأی بیشتر فقیهان حنفیه،^۴ مالکیه،^۵ شافعیه^۶ و حنابله^۷ و نظر برگزیده ابن تیمیه^۸ است. رویکرد کمیته افتای برخی کشورهای عربی مانند عربستان هم همین است.^۹

۱. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۶۵۷-۱۶۶۲.

۲. همان، ۱۶۶۲.

۳. سید محمد حسین بنی‌هاشمی خمینی، توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۱۲۰۹.

۴. بدرالدین عینی، البناية شرح الهداية، ج ۴، ص ۱۷.

۵. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۶۵۳.

۶. ابوزکریا نووی، المجموع شرح المذهب، ج ۶، ص ۲۷۹.

۷. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامي وأدلته، ج ۳، ص ۱۶۵۵.

۸. ابن تیمیه، مجموع الفتاوى، ج ۲۵، ص ۱۳۱.

۹. احمد دویش، فتاوى اللجنة الدائمة، ج ۱۰، ص ۱۰۴.

روزه مسافر از دیدگاه فریقین

در فقه اسلامی، خروج از وطن به قصد طی مسافت شرعی، مبدأ تحقق عنوان «مسافر» است و این امر احکام فقهی خاصی را در پی دارد. سفر شرعی در فقه به سفری گفته می‌شود که در آن بر اساس دیدگاه فقیهان شیعه باید مسافر نمازها را شکسته (چهار رکعتی‌ها را دو رکعتی) بخواند و نباید روزه بگیرد؛ اما بر اساس دیدگاه جمهور فقیهان اهل سنت، رخصت در شکسته خواندن نماز و افطار روزه دارد.

مسافت شرعی در دیدگاه فریقین

تعیین «مسافت شرعی» که مبنای قصر نماز و جواز افطار روزه است، در تعریف واحد اندازه‌گیری (فرسخ و میل) میان فقه فریقین اختلاف نظرهای مبنایی وجود دارد.

دیدگاه فقه شیعه

بررسی فقه امامیه نشان می‌دهد تعیین مسافت شرعی (مبنای قصر نماز و روزه) در این مذهب نیز با تنوعی از دیدگاه‌ها و محاسبات روبرو است؛ این اختلاف‌ها هم در مبانی نظری و هم در تعیین مقدار نهایی مسافت دیده می‌شود. بیشتر فقیهان شیعه، مسافت شرعی را هشت فرسخ می‌دانند، هرچند در تعیین دقیق مقدار آن اختلاف نظر دارند.

در رساله‌های عملیه فقیهان شیعه معاصر، در تعیین دقیق طول فرسخ اقوال متنوع و گاهی با تسامح دیده می‌شود: ۴۱ کیلومتر،^۱ ۴۳ کیلومتر،^۲ ۴۴ کیلومتر و ۴۵ کیلومتر.^۳ این تنوع دیدگاه‌ها می‌تواند ناشی از تفاوت در مبانی محاسباتی، تفسیر روایات یا ملاحظات احتیاطی باشد.

دیدگاه مذاهب اربعه

الجزیری واحد اندازه‌گیری فرسخ را معادل ۵ کیلومتر و ۴۰ متر تعریف کرده است. او مسافت شرعی را چنین تعیین می‌کند: حنفیه: ۵۲۰/۱۰۷ کیلومتر. شافعیه، مالکیه و حنابلّه: ۶۴۰/۸۰ کیلومتر.^۵

۱. سیدعلی خامنه‌ای، رساله نماز و روزه، ص ۷۸.

۲. ناصر مکارم شیرازی، توضیح المسائل، ص ۲۱۲، مسئله ۱۱۲۰.

۳. سیدعلی سیستانی، توضیح المسائل، ص ۱۹۰، مسئله ۱۲۵۸.

۴. سیدروحالله موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۲۴.

۵. عبدالرحمن جزیری، الفقه علی المذاهب الأربعة، ج ۱، ص ۳۴۴.

وهبة الزحیلی با تفکیک مبانی با رویکرد دیگری، نتایج متفاوتی بدین ترتیب ارائه می‌دهد: مذهب حنفی: حنفیه اساساً اعتبار عدد ثابت برای فرسخ را رد می‌کند و مسافت شرعی را تابع سه مرحله راه یا تقریباً معادل سه روز راه رفتن می‌دانند. مذاهب سه‌گانه (شافعیه، مالکیه، حنابلہ): این مذاهب مسافت را بر اساس مسافت رفت سفر محاسبه می‌کنند که از واحدهای ۴ بُرد، ۱۶ فرسخ یا ۴۸ میل هاشمی تشکیل شده است. اختلاف در تعریف «میل»، عامل دیگری در این تفاوت‌هاست که شافعیه و حنابلہ هر میل را ۶۰۰۰ ذراع در نظر می‌گیرند؛ اما مالکیه هر میل را ۳۵۰۰ ذراع می‌دانند. در نهایت با در نظر گرفتن این تفاوت‌ها در تعریف میل، وهبة الزحیلی عدد نهایی مسافت شرعی برای این سه مذهب را تقریباً ۸۸/۷۰۴ کیلومتر (هشتاد و هشت کیلومتر و هفتصد و چهار متر) ذکر کرده است.^۱

حکم روزه مسافر

فقیهان شیعه معتقدند اگر مسافر پیش از اذان ظهر با قصد پیمودن مسافت شرعی سفر کند، باید نماز را شکسته و در صورت عدم بازگشت پیش از ظهر، روزه را افطار نماید.^۲ تمام فقیهان اهل سنت بر جواز افطار مسافر در رمضان اجماع دارند؛ ولی در افضل بودن روزه یا افطار اختلاف کرده‌اند؛ بدین بیان که فقیهان حنفیه، مالکیه و شافعیه روزه گرفتن را برای مسافر افضل دانسته‌اند، مشروط بر آنکه از آن آسیب و زیان نبیند؛ همچنین از نظر حنفیه به شرط آنکه همراهان او در سفر همگی روزه‌خوار نباشند و در نفقات (هزینه‌های سفر) شریک نباشند. اما اگر همراهانش همگی افطار کرده باشند یا در هزینه‌ها شریک باشند، در آن صورت افطار برایش بهتر است تا با جماعت همراهی کند.^۳

کتاب‌نامه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.

۱. وهبة زحیلی، الفقه الإسلامی وأدلته، ج ۲، ص ۱۳۴۲.

۲. سید محمد کاظم یزدی، عروة الوثقی، ج ۳، ص ۴۱۴.

۳. همان، ج ۳، ص ۱۶۹۶.

٢. ابن تیمیة، احمد بن عبدالحلیم، مجموع الفتاوی، المدینة النبویة: مجمع الملك فهد، ١٤١٦ق.
٣. البروجردی، السیدحسین، جامع احادیث الشیعة فی احکام الشریعة، قم: مهر، ١٣٧٣ ش.
٤. بنی هاشمی خمینی، سیدمحمدحسین، توضیح المسائل (مراجع)، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ١٣٩٣ ش.
٥. البهوتی، منصور، كشف القناع عن متن الإقناع، بیروت: دارالکتب العلمیة، [بی تا].
٦. الحر العاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، تهران: اسلامیه، ١٤٠٣ ق.
٧. الدویش، احمد، فتاوی اللجنة الدائمة، الرياض: الإدارة العامة للطبع، [بی تا].
٨. الزحیلی، وهبه، الفقه الإسلامی وأدلته، ج ٤، دمشق: دارالفکر، [بی تا].
٩. العینی، بدرالدین، البناية شرح الهداية، ج ١، بیروت: دارالکتب العلمیة، ١٤٢٠ ق.
١٠. الکاسانی، علاءالدین، بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ج ٢، بیروت: دارالکتب العلمیة، ١٤٠٦ ق.
١١. المرداوی، علاءالدین، الإنصاف فی معرفة الراجح من الخلاف، بیروت: دارإحياء التراث العربی، [بی تا].
١٢. النووی، محیی الدین، المجموع شرح المذهب، بیروت: دارالفکر، ٦٧٦ ق.
١٣. النیسابوری، مسلم بن الحجاج، المسند الصحيح، بیروت: دارإحياء التراث العربی، [بی تا].
١٤. الهیثمی، ابن حجر، تحفة المحتاج فی شرح المنهاج، [بی جا]: المكتبة التجارية الكبرى، ١٣٥٧ ق.
١٥. یزدی، سیدمحمدکاظم، العروة الوثقی، ج ١، قم: مؤسسة النشر الإسلامی، ١٤٢٠ ق.